

Lidelse og frigjøring: TV som minneaktør i 70- og 75-årsmarkeringene av den siste krigsvinteren i Nord-Norge

Siri Hempel Lindøe
Universitetet i Agder

Suffering and Liberation: Television as Memory Agent in the 70- and 75-Years Commemorations of the Last War Winter in Northern Norway

Abstract: In this article, I compare two tv-programs about the ending of WWII in northern Norway, aired by the Norwegian Public Broadcaster (NRK). The first one was sent from Tromsø October 31st 2014, with the title, “The Autumn they lost everything,” and marked the 70 years anniversary of the forced evacuation of the people, as almost all houses in Finnmark and Northern Troms were burnt down when the Nazis retreated from the area after being defeated by the Red Army. The second was aired from Kirkenes five years later, in 2019, marking the 75 years anniversary. The title was “Saved by the Russians,” as the celebration of the heroism of the soldiers and the relationship between Russia and Norway were the main topics.

The structure of the analysis concentrates on three aspects of the programs. First, I look at the ways tv-resources are being used in each of them, focusing on the host style and the aesthetics of the live studio. Secondly, I show how the programs express a northern identity by addressing critical perspectives on the main national story of WWII and the lack of support from Norwegian authorities for the people in the north during the autumn and winter of 1944/45. The third aspect concerns the ways memories of the war are being connected to contemporary issues. In 2014 this is the refugee situation in Europe, whereas the program in 2019 discusses the value of memory culture in relation to political controversies about Norway’s defence strategy in the north vis á vis Russia. By following these three aspects of the tv-programs, the analysis sheds light on their functions as memory agents situated in

Memory and Remembrance in Scandinavian Cultures: Recollecting History. Edited by Atėnė Mendelytė and Ieva Steponavičiūtė Aleksiejūnienė. (Scandinavistica Vilnensis 17:3). Vilnius University Press, 2024.

<https://doi.org/10.15388/ScandinavisticaVilnensis.2023.23>

a particular media context, in which the regional perspective on WWII is being negotiated within the framework of national public television.

Innledning

I oktober 2014 var det 70 år siden Nazi-Tysklands tropper trakk seg ut av Finnmark og Nord-Troms. Disse områdene nord-øst i Norge hadde gjennom andre verdenskrig vært åsted for intense krigshandlinger. Alta var forsyningsbase for fremstøtene mot øst, og det var et stort militært nærvær i hele området. Vadsøs befolkning var firedoblet. I Kirkenes var den tidoblet, og flyalarmen gikk over 900 ganger. 328 ganger falt allierte bomber over byen (Jaklin 2016).

Bakgrunnen for okkupasjonsstyrkens tilbaketrekning var at Sovjethæren utgjorde en stadig sterkere overmakt. En drøy måned etter at Finland hadde gått over til de allierte i september 1944, gikk Den røde armé inn i Kirkenes. Da hadde lapplandsarmeen, som bestod av omkring 250 000 mann som skulle angripe Sovjetunionen fra Finland, allerede trukket seg tilbake. Øst-Finnmark var dermed fritt et halvt år før freden kom til resten av Norge. Men det skjedde med enorme tap for landsdelen. De fleste bygninger i Finnmark og Nord-Troms, frem til Lyngen, ble satt i brann. Infrastruktur ble ødelagt. Befolkningen ble tvunget vekk fra sine hjem. Husdyr ble drept foran øynene på dem. Tusenvis ble tvangs-evakuert vestover og sørover. Andre motsatte seg evakuering og fant skjulesteder i huler og i gammer. Noen overvintret der, andre måtte gi seg eller ble oppdaget. Prøvelsene fra den siste krigsvinteren skulle komme til å sette både fysiske og psykiske spor for mange år fremover.

I anledning 70- og 75-årsmarkeringen for hendelsene høsten 1944 produserte Norsk Rikskringkasting (NRK) to helaftens direktesendinger på tv. Den 31.oktober 2014 ble fire timer satt av til å fortelle historien om tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms. Programmet gikk som live-sending på NRK1 fra Tromsø med tittelen, «Høsten de mistet alt». Temmelig nøyaktig fem år senere, 25.oktober 2019, sendte NRK enda et minneprogram som tok for seg hendelsene i Nord-Norge høsten 1944. Denne gangen var det 75-årsmarkeringen som var utgangspunkt, og sendingen gikk fra Kirkenes med tittelen «Reddet av russerne».

«Høsten de mistet alt» og «Reddet av russerne» hadde begge som målsetting å fremme det nordnorske perspektivet på fortellingen om andre verdenskrig i Norge. I den forstand kan de ses som en del av en

oppblomstrende interesse for historier som bryter med eller utvider den nasjonale grunnfortellingen (Stugu 2021). I den nasjonale grunnfortellingen danner 9. april 1940 og fredsdagen 8.mai 1945 rammene for okkupasjonshistorien, datoer som ikke stemmer med situasjonen i nord, hvor det ble kjempet lengre, og hvor frigjøringen, i hvertfall når det gjelder Finnmark, også kom tidligere. Videre har vektlegging av kongen og regjeringens flukt 9. april, samt arbeidet med å bygge opp motstandsvirksomhet fra Storbritannia, ført til at krigshistorien i stor grad har blitt fortalt med et fokus på hendelser i Sør-Norge og motstandsbevegelsen der. I denne artikkelen skal jeg sammenligne disse to tv-sendingene, gjennom å undersøke tre aspekter ved programmene egenskaper som minneaktører. For det første ser jeg på hvordan programmene iscenesetter minneproduksjonen ved hjelp av tv-mediets ressurser. Både «Høsten de mistet alt» (2014) og «Reddet av russerne» (2019) bruker tidsvitner, historikere og andre eksperter som gjester i studio. I begge inngår også et stort antall forhåndsproduisert materiale i form av kommentert arkivfilm og stillbilder for å gi en innføring i den historiske bakgrunnen for minnemarkeringsen. For å avgrense materialet i analysen legger jeg vekt på åpningssekvensen, rollen til programlederen og utformingen av studiosettingen. For det andre ser jeg etter hvordan nord-norsk identitet kommer til uttrykk i programmene gjennom kritiske perspektiver på historieskrivningen og på norske myndigheters rolle høsten 1944. Det tredje aspektet handler om hvordan minnene om andre verdenskrig kobles til nåtiden og til samtidsutfordringer. Ved å la analysen følge disse tre aspektene belyses likheter og forskjeller mellom programmene funksjon som minneaktører i fremstillingen av andre verdenskrig i Norge.

Høsten de mistet alt: En underfortalt historie om omfattende lidelse

«Høsten de mistet alt» (NRK1 2014) åpner med et dronebilde som beveger seg over snødekte fjell og fjorder, akkompagnert av dramatisk musikk. Under bildet høres etter noen sekunder en kvinnestemme med nordnorsk dialekt: «Jeg tror ikke noen tok det alvorlig, at vi måtte forlate hjemmene våre og flytte» (HDMA 00'00''18).¹ I den siste delen av

¹ Når jeg siterer fra tv-programmet, «Høsten de mistet alt», bruker jeg forkortelsen HDMA. Tidskoden viser til timer, minutter og sekunder fra programmets start.

statementet, ser vi også kvinnen, som ser ut til å være i 80-årene, i et intervju-bilde. Deretter følger korte glimt av andre historier fra tvangsevakueringen, et utvalg som varsler hva programmet kommer til å inneholde.

Programlederen, en kjent sportsreporter i NRK, kommer så til syne i et eksteriørt bilde i halvtotalt utsnitt.² Hun er fra Nord-Norge og har en personlig kobling til hendelsene programmet skal gi innsikt i. Vendt mot kamera introduserer hun kveldens tema ved å knytte an til sine egne besteforeldre. Hun forteller at de opplevde tvangsevakueringen, men at de ikke har snakket om det:

I kveld skal jeg fortelle dere en historie, en historie så sterk at mine besteforeldre nektet å snakke om den. Høsten 1944 og vinteren 1945 ble Finnmark og Nord-Troms brent ned og lagt øde. Menneskene som bodde der ble brutalt revet bort fra sine hjem og tragedien har blitt kalt for den største siden Svartedauden. (HDMA 00'01''50)

Programlederens introduksjon gir uttrykk for det som i memory-feltet omtales som et postmemory-perspektiv (Hirsch 2012). I denne sammenhengen vil det si at generasjonene etter de som opplevde krigen opptrer som minneaktører for å skape en kobling til de opplevelser som fant sted i fortiden, en tid som ikke lenger er og hendelser som ikke kan oppnås igjen (Lenz & Nilssen 2011, 16). Introduksjonen setter også i gang programmet ved hjelp av retorisk fremdrift, et grep som innebærer å skape forventning om en avklaring knyttet til et saksforhold (Harms Larsen 2003). I dette tilfellet er det først og fremst spørsmålet om hvorfor tvangsevakueringen er blitt kalt den største tragedien siden Svartedauden som setter igang den retoriske fremdriften. Men også et annet spørsmål melder seg, nemlig spørsmålet om hvorfor denne historien er så lite kjent?

Det er altså mangelen på kunnskap om de omfattende lidelsene og ødeleggelsene som rammet landsdelen for 70-år siden som utgjør programmets premiss. Dette understrekes ved hjelp av en såkalt enquête, det vil si en forhåndsprodusert video med korte intervjuklipp med folk på gata i Tromsø. Her uttaler et variert utvalg av mennesker i ulike aldersgrupper seg på en måte som viser at de har lite kjennskap til tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms. Enquêten etterfølges av et

2 «Eksteriørt» brukes om bilder som er tatt ute. «Halvtotal» er et bildeutsnitt som viser personen fra livet og opp.

videoinnslag som gir et innblikk i det som skjedde høsten 1944,³ før det så klippes til den første studiosamtalen.

Personlig og hjemlig

Den personlige stilen programlederen har lagt opp til i introduksjonen videreføres i studiosettingen hvor scenografien inviterer til en prat i hjemmekoselige omgivelser. Programlederen sitter i samtale med gjester i et rom på Skansen, et kulturhistorisk anlegg knyttet til et gammelt festningsverk i Tromsø. Deltakerne sitter i dype stoler rundt et sofa-bord, som i en stue. Møblene, blondergardiner og fargene på veggene gir assosiasjoner til 1930-tallets interiørstil, og bidrar på den måte til iscenesettelsen av minner fra andre verdenskrig. Stearinlys på bordet og i vinduene skaper en varm stemning i kontrast til et blått og vinterlig utelys. Programlederen sitter til høyre ved en den ene siden av bordet, og gjestene sitter vendt mot henne og mot tv-seeren.

Tv-studioet er programmets rom. Det scenografiske arrangementet i studio er viktig for å skape mulighet for at tv-seerne skal kunne oppleve seg som deltakere i samtalen (Bruun 2001, 231). Kameraposisjonene er plassert i tråd med konvensjonene i en flerkamera-produksjon som skal videreformidle en tv-sendt samtale mellom flere deltakere. Et kamera er vendt mot samtalegruppen fra en posisjon som representerer tv-seerne posisjon. Dette kameraet kan ta totalbilder av gjestene forfra og programlederen anskåret. Det kan også zoome inn og ta nærbilder av gjestene. Et annet kamera er plassert slik at det kan ta nærbilder av programlederen, som har ansvar for å sette tonen i samtalen og gi den retning, samt guide og sette grenser for gjestene (Timberg 2002, 3).

Det er i og fra dette rommet historien om tvangsevakueringen fortelles i den nesten fire timer lange sendingen. Her møter programlederen forfattere og historikere, eksperter fra museumssektoren og journalister. Her introduseres forhåndsproduserte innslag som på ulike måter gir

3 Videoinneslaget består av arkivbilder og arkivfilm som viser brennende hus, nazi-tropper som går inn i folks hjem, mennesker langs veien som bærer sine eiendeler og landsskapet slik det så ut etter at det meste var brent ned. En mannlig voiceover understreker brutaliteten til soldatene og de enorme konsekvensene for det sivilsamfunnet. Videoen gir også en kortfattet redegjørelse for den militære bakgrunnen for hendelsene i Nord-Norge i siste del av andre verdenskrig.

innblikk i hendelsene fra den siste krigsvinteren.⁴ Programmet legger også opp til en viss interaktivitet med tv-seerne, som blir oppfordret til å sende inn private bilder fra den siste krigsvinteren via Instagram og Twitter. De blir lagt ut og kommentert av programlederen underveis i studiosekvensene.

«Reddet av russerne»: Feiring av frihet og naboskap i nord

Mens premisset for «Høsten de mistet alt» (NRK1 2014) er behovet for å fortelle historien om sivilbefolkningens lidelser knyttet til tvangsevakueringen høsten 1944, er det Den røde armés store innsats for Norge som er utgangspunkt for programmet, «Reddet av russerne» (NRK1 2019). Selv om også dette programmet inneholder historier om tap og lidelse, er det feiringen av friheten som står i sentrum. Det ble sendt samme dag som en stor minnemarkering fant sted på torget i Kirkenes, på dagen 75 år etter at Den røde arme inntok byen, den 25. oktober 1944. Blant gjestene var Kong Harald, statsminister Erna Solberg, samt Russland og Norges utenriksministre.

Programmet åpner med arkivbilder som viser kamphandlinger og sovjetiske soldater som krysser grensen mellom Finland og Norge. Under bildene høres en mannlig voiceover: «Det var her i Finnmark at frigjøringen begynte. 25. oktober 1944 rykket de fremste sovjetiske avdelinger inn i Kirkenes og befridde de første deler av Norge» (RAR 2019, 00'00''12).⁵ Bildene viser at bare piper og murvegger står igjen etter husene. Det klippes til folk som strømmer ut fra en gruve, og hjertelige scener utspiller seg mellom soldatene og sivilbefolkningen. Voiceoveren understreker at russernes innsats aldri skal glemmes:

4 I alt deltar 12 tidsvitner i programmet. De er i alderen 73–90 år. Et søskenpar forteller om flukten opp i en fjellhule, om faren som ble syk og om reisen de måtte gjøre fra Skardalen i Nord-Troms til Melbu i Nordland. En kvinne på 83 år forteller om sykdom og død under transporten med lasteskipet Carl Arp, hvor 1850 mennesker ble stuert sammen under dekk uten vann og mat, og uten tilgang på toaletter. Andre igjen gir innblikk i hvordan det var å komme til Tromsø som en del av tusenvis av evakuerte som trengte mat og tak over hodet. Noen positive barndomserfaringer kommer også frem, hvor det å møte gjestfrihet og det å få nye venner på nye steder preger fortellingene.

5 Når jeg siterer fra tv-programmet, «Reddet av russerne», bruker jeg forkortelsen RAR. Tidskoden viser til timer, minutter og sekunder fra programmets start.

Fra gruva ikke langt herfra strømmet folk ut i lyset og hilste sine befriere. Norge har aldri glemt, og vil aldri glemme det stor bidrag vår russiske nabo ytet for vår frihet da det mest gjaldt. (RAR 2019, 00'00''40)

Programmets tittelplakat legges så over arkivbildene, som viser en heising av det norske flagget. Deretter klippes det til Kong Harald på talerstolen på torget i Kirkenes, og det blir dermed klart at det er hans stemme som til nå har ledsaget bildene. Han fortsetter med å peke på at det fredelige forholdet mellom Norge og Russland har en lang historie: «Mellom våre to land har det aldri vært krig. (...) Den ene gangen krigen kom hit stod vi sammen» (RAR 2019, 00'01''20).

Etter denne åpningen, som har bestått av arkivbilder og opptak fra markeringen på torget tidligere samme dag, klippes det til programlederen, som ønsker velkommen fra studio.

Formelt og feststemt

Live-studioet er lagt til Ofelas Arena, en konsert- og eventszene i Kirkenes. I det første bildet står programlederen ved et lite bord. Hun er et kjent ansikt for NRK sine seere, ettersom hun ofte er å se som anker i Dagsrevyen, det vil si den som leder NRKs daglige hovedsending for nyheter. Til høyre for henne er det en gul søyle med det norske riksvåpenet. Søylen er utformet på samme måte som de gule grensepålene som markerer grensen mot Russland. Bak henne sitter publikum, som er til stede i salen. Programlederen går rett på kveldens tema, som er historien om frigjøringen av Øst-Finnmark høsten 1944:

Hjertelig velkommen til Kirkenes. De neste tre timene skal vi fortelle denne unike historien om hvordan russerne kom befolkningen her i Sør-Varanger og Øst-Finnmark til unnsetning, og frigjorde den første delen av Norge fra Nazi-Tyskland.
(RAR 2019, 00'02''00)

Programmet består, i likhet med «Høsten de mistet alt» av en miks mellom live-settingen i studio og forhåndsproduserte innslag. Blant gjestene er både tidsvitner og eksperter. I «Reddet av russerne» er det også noen politikere med. Grunnen til det er at programmet inneholder to bolker som tematiserer Norges forhold til Russland i dag. Et

annet fellesstrekk mellom de to minneprogrammene er at det er en kjent kvinnelig NRK-journalist i 30-årene med nord-norsk dialekt som leder sendingen.

Men ellers er både programlederstil og studiosetting forskjellig. Mens programmet i 2014 la opp til en hjemmekoselig setting og en programleder med personlig kobling til tematikken, er tonen her mer formell, noe som samsvarer med Programlederens øvrige rolle i NRK. Studiosettingen i Kirkenes er også mer kompleks enn den som ble brukt i Tromsø. Her er det publikum tilstede, og samtalen med gjestene foregår i en sittegruppe midt i rommet. I tillegg er det rigget for en live-opptreden for et mannskor som opptrer to ganger i løpet av sendingen.

De stilmessige forskjellene mellom «Høsten de mistet alt» og «Reddet av russerne» gjenspeiler grunnleggende konseptuelle forskjeller mellom minneprogrammene. I 2014 står lidelsen i sentrum, mens programmet i 2019 legger vekt på frigjøringen og feiringen av naboskapet i nord på begge sider av den norsk-russiske grensen. En annen konseptuell forskjell er programmenes måte å koble fortid til nåtid. Det er tema i siste del av analysen. I det følgende skal jeg først se nærmere på hvordan programmene fremmer og viderefører et kritisk perspektiv på krigshistorien.

Kritikk av sørnorsk dominans i historieskrivning

En type kritikk, som er eksplisitt i «Høsten de mistet alt», er at det har vært en sør-norsk dominans i historieskrivningen om andre verdenskrig. Dette kommer frem allerede i den første studiosamtalen. Her hevder forfatter Arvid Petterson, som skrev sin første bok om tvangsevakueringen for 33 år siden, at «den største katastrofen som har skjedd i Norge i nyere tid» ikke fikk «plass i norske historiebøker» (HDMA 00'09''10).

Senere i programmet utdypes denne kritikken i en studiosamtale hvor både Petterson og Reidar Nielsen, tidligere redaktør av avisen Nordlys og forfatter av boken *Folket i hulene: en beretning om de dramatiske hendingen på Sørøya 1944/45* (1976) deltar. Begge husker tvangsevakueringen som barn, og de fungerer dermed også som tidsvitner. I etterkant av at de har fortalt om sine barndomsopplevelser, går samtalen over til å handle om norske soldater som var stasjonert på Sørøya, en stor øy i Vest-Finnmark, hvor de ytte motstand mot okkupantene. Nielsen forteller at seks unge finnmarkinger ble drept, men at historien er lite kjent.

Han forklarer dette med at krigshistorien i nord har vært undertrykt, og ironiserer over den sør-norske dominansen:

Det er det som er med krigshistorien. Den har stort sett vært sett ifra sørpå. Alle heltene bodde sør for Trondheim. Det var ingen helter, såvidt jeg forstår, på Narvikfronten. Det var ingen helter i geriljakrigen fra Sørøya. Det var heller ingen helter blant partisanene i Øst-Finnmark. (HDMA 01'49'30'')

Nielsen trekker dette videre ved å bringe inn en samtale han i sin tid hadde med Yngvar Ustvedt, en kjent kulturjournalist i NRK. Nielsen forteller at han hadde spurt om Ustvedt hadde en forklaring på at man undervurderte Finnmark og Nord-Troms' krigshistorie. Ustvedt hadde da, i følge Nielsen, kommet med en satirisk replikk om at folk i hovedstaden er viktigere enn folk i Nord-Norge:

Hadde 500 folk fra beste vestkant [i Oslo] som hadde blitt evakuert ned til Drammen, ville det stått 40 sider i Norgeshistorien. Men 40–50000 finnmarkinger og Nord-Troms-væringer? Pytt, pytt. (HDMA 01'50'25'')

Både Nielsens og Pettersons bidrag knytter an til en kritikk som vokste frem på 1970- og 1980-tallet, da nord-norske aktører tok til orde for en fortelling om krigen som kunne utfordre den etablerte nasjonale fortellingen (Markussen 2020, 260). I dette minnepolitiske bakteppet inngår også Knut Erik Jenssens dokumentarserie fra 1985, «Finnmark mellom øst og vest». Det var et omfattende verk som tok i bruk arkivmateriale fra krigen i tillegg til en rekke nye tidsvitneintervjuer. Serien, som gikk på NRK i seks deler, var også i følge filmviter Gunnar Iversen (2001) «et partsinnlegg i debatten om forholdet mellom sentrum og periferi i samfunnet, og en hyllest til folket i nord» (203). Året etter ga regissør Knut Erik Jenssen ut boka *Til befolkningen!* (1985) sammen med Harry Westrheim, tidligere distriktssjef for NRK Finnmark og NRK Nordland og Anders Ole Hauglid. Sammen med dokumentarserien spilte boka spilte en viktig rolle i å «forene finnmarkingene i et krav om at påkjenningsene og hendelsene i hele regionen hadde vært underkommunisert og utilstrekkelig anerkjent» (Markussen 2020, 270).

Westrheim brukte også Svartedauden som sammenligningsgrunnlag da han ble intervjuet i avisen Verdens Gang (VG) i forbindelse med

utgivelsen av boka, *Landet de brente* (Westrheim 1978). Her forteller han at intensjonen med boka hadde vært «å samle og utdype historien, få frem menneskelige detaljer i denne katastrofen som vel er den største i Norge siden Svartedauden» (VG, 17.11.1978, gjengitt hos Markussen 2020, 163).

Flere av de som jobbet for å fremme et nord-norsk perspektiv på krigshistorien på 1970- og 1980-tallet er altså med som gjester (Pettersen, Nielsen og Hauglid) i «Høsten de mistet alt», og programmet viderefører også tankegods fra denne tiden. Som vist, ble henvisningen til Svartedauden brukt av programlederen i åpningssekvensen. Også Nielsens anekdote, hvor Finnmarks befolkning settes i kontrast til Oslos maktelite har en klar parallell i intervjuet med Westrheim i VG. Her hevder Westreheim at dersom tvangsevakueringen hadde hendt i «de mer sentrale delene av Norge, hadde det inntatt en formidabel plass i vår historie» (VG, 17.11.1978, gjengitt hos Markussen 2020, 163). I likhet med Nielsen, peker også Westrheim på de bedrestilte i hovedstaden, hvor han spør retorisk: «Er årsaken at det skjedde for langt fra Theatercaféen?»

«Høsten de mistet alt» (NRK1 2014) sørger dermed for en kontinuitet med minnepolitiske aktører på 1970- og 1980-tallet, hvor et nordnorsk perspektiv fremmes som kritikk av sørnorsk dominans i historieskrivningen. Men kritiske perspektiver kommer også frem ved at programmet trekker inn realhistoriske forhold som peker på at befolkningen i nord ble sviktet av norske myndigheter i 1944.

Sviktet av sine egne

I en studiosekvens, en drøy time ut i «Høsten de mistet alt», diskuteres eksilregjeringens rolle høsten 1944. Programlederen viser til en tale som daværende forsvarsjef Kronprins Olav holdt, hvor han rettet følgende appell til sivilbefolkningen i Finnmark og Nord-Troms: «Adlyd ikke. Gjør hva dere kan for å berge hus og hjem» (HDMA 01'16''20). Hun spør så gjestene⁶ hvordan det var for sivilbefolkningen å få en slik beskjed, og antyder med det at sivilbefolkningen ble satt i en ekstra vanskelig situasjon på grunn av meldingene fra London. Og selv om ingen av deltakerene i samtalen vil plassere skyld hos eksilregjeringen,

6 Gjestene i studio er historiker Nina Planting Mølmann, forfatter og historiker, Anders Ole Haugli og forfatteren Asbjørn Jaklin.

gir de uttrykk for at det var et misforhold mellom den forventningen om støtte fra norske myndigheter som ble skapt gjennom meldingene, og det som faktisk skjedde.⁷

I en annen sekvens er kritikken av norske myndigheter mer eksplisitt. Sekvensen innledes med en reportasje om hotelleieren i Tromsø, Ragnar Grand Hansen, som gikk inn i rollen som evakueringssjef, motivert av behovet for å hjelpe sivilbefolkningen. Han sendte melding sørover om behov for sykepleiere, men dette ble motarbeidet av Hjemmefronten,⁸ som sendte ut paroler om forbud mot å hjelpe til ved tvangsevakueringen (Elstad 2020, 431). I studiosamtalen etterpå understreker journalisten, Per Kristian Olsen, som laget reportasjen, at hotelleieren tok store sjanser i det han handlet mot parolene for å komme sivilbefolkningen til unnsetning: «Så hvis man gjorde det, kunne man faktisk risikere, etter krigen, å bli tiltalt for landssvik» (HDMA 02'30''35).

Kritikkverdige handlinger og holdninger knyttet til norske myndigheter, som innebærer svik av befolkningen i nord, kommer også frem i programmet «Reddet av russerne». Det skjer som del av gjenfortellingen om hva som skjedde da de første norske soldatene kom til Finnmark høsten 1944.

Kritikk av norske soldater

Programlederen innleder med å si at den norske eksilregjeringen i London ble tatt litt på senga, og at de ikke fikk sendt styrker før russerne kom (RAR 02'26''40). I en nesten ti minutter lang sekvens fortelles så en historie som førte til konflikt mellom lokalbefolkningen og de norske soldatene da troppen på 230 mann,⁹ sendt fra Skottland, ankom Kirkenes 11. november 1944, for å bidra til frigjøringen. Gjestene i studio er et tidsvitne og forfatteren Asbjørn Jaklin, som har skrevet flere bøker

7 Forfatteren Asbjørn Jaklin, som er en av gjestene i denne sekvensen, er tydelig på at meldingene fra London ikke samsvarte med situasjonen på bakken: «Når man hører de rystende historiene om hva folk opplevde, så er jo en slik holdning [den som kom til uttrykk i kronprinsens tale] ganske uforståelig». Forklaringen på dette misforholdet, må i følge Jaklin og Hauglid, som også er blant gjestene, søkes i at regjeringen i London hadde liten oversikt over hva de rådte over av ressurser og hvordan forholdene faktisk var i Nord-Norge.

8 Hjemmefronten ble i siste delen av krigen en organisert militær motstandsbevegelse.

9 Soldatene var en del av 2. Bergkompani i den norske brigaden i Skottland.

om Nord-Norge, og også om den siste krigsvinteren.¹⁰ Tidsvitnet, som var en ti år gammel jente i 1944, beskriver en situasjon hvor de hørte de skriking og hyling, og at de så fikk vite at jenter som hadde vært sammen med tyskere fikk håret klippet av norske soldater. Hun ble livredd for at de skulle ta moren hennes også, fordi hun hadde arbeidet for tyskerne. Men heldigvis, forteller tidsvitnet, gikk soldatene forbi deres hus.

Programlederen vender seg så til Jaklin med spørsmålet om hvorfor det ble et slikt kulturkræsj mellom soldatene og lokalbefolkningen. Han svarer at «de kom fra to forskjellige verdener», og selv om de hadde fått beskjed fra Kongen i London, om å huske på at finnmarkingene hadde stått i første linje, ble det dessverre glemt. For å understreke hvor anstrengt forholdet ble, leser Jaklin opp en nidvise soldatene skrev, hvor de uttrykker sin skuffelse over befolkningen i Finnmark, fordi de, slik de oppfatter det har gått i kompaniskap med tyskerne. Nidvisen starter med «Vi hadde ventet litt av hvert, men ikke dette her», og andre strofe fortsetter i samme stil:

Vi hadde ventet tro og enighet og fullnorsk samfunnsånd,
 en nestekjærlig hjelpsomhet og arbeidsvillig hånd,
 men fant en blind tilbedelse av egennyttens gud,
 med egotilfredsstillelse som aller første bud.
 (RAR 02'34''30)

Programlederen kommenterer at «dette var sterke saker», hvorpå Jaklin forteller at lokalbefolkningen hadde blitt rasende, og at de forfattet et motsvar, hvor de på sin side uttrykte skuffelse over holdningene til den norske soldatstyrken:

Vi hadde ventet litt av hvert, men ikke dette her.
 Den hæren vi trodde kom, er ikke den vi ser.
 Vi hadde ventet takk og ikke hån og vonde ord,
 for innsatsen vi gjorde for Norge her i nord.
 (RAR 02'35'15'')

Etter opplesningen responderer publikum i studio med applaus, og markerer med det sin tilslutning til finnmarkingene som slo tilbake mot norske myndigheter høsten 1944.

¹⁰ *Nordfronten: Hitlers skjebneområde* (2006) og *Brent jord: 1944–1945: heltene, ofrene, de skyldige* (2016).

Både «Høsten de mistet alt» fra 2014 og «Reddet av russerne» fra 2019 trekker dermed frem forhold ved krigshistorien som innebærer at befolkningen i nord ble sviktet av norske myndigheter. I «Reddet av russerne» gis den nordnorske kritikken av sentrale myndigheter imidlertid også en samtidsarena. Det kommer frem i den siste delen av analysen, hvor jeg ser på hvordan de programmene på ulikt vis kobler minner fra andre verdenskrig til programmets nåtid.

Humanitært engasjement som samtidsutfordring i 2014

I «Høsten de mistet alt» (NRK1 2014) er det flyktningssituasjonen i Midt-Østen som forankrer programmets tematikk i nåtiden. To gjester i programmet, henholdsvis Midtøsten-korrespondent i NRK, Sidsel Wold, og presidenten i Norges Røde Kors, Svein Mollekleiv, sørger for denne koblingen. De to er forøvrig også de eneste deltakerne i programmet som ikke er fra Nord-Norge.

Wold opptrer første gang omtrent en halvtime ut i programmet, da sammen med eksperter fra Gjenreisningsmuseet i Hammerfest, Nina Planting Mølmann og Heidi Stenvold. Her gir Wold uttrykk for at hun kan svært lite om tvangsevakueringen, og bidrar dermed også til å motivere programmets hovedprosjekt, nemlig å gjøre historien kjent for det norske folk. Deretter blir hun oppfordret til å forestille seg hvordan det ville ha vært å være krigskorrespondent i 1944. På denne måten gis Wold en rolle i programmet som en som eksplisitt kobler fortid til nåtid.

En time senere er temaet for samtalen Røde Kors sin rolle i Berlevåg og andre verdenskrig. Berlevåg var en av byene i Finnmark som ble så å si jevnet med jorden høsten 1944. Mollekleiv er også i studio, og tvangsevakueringen relateres til flyktningssituasjonen i Midtøsten. Mollekleiv knytter viktigheten av å ikke glemme det som skjedde under andre verdenskrig i Norge til det å forstå det som skjer i verden (HDMA 01'34''50).

Mollekleiv og Wold opptrer også en siste gang i programmet, i en sekvens på åtte minutter hvor samtalen primært handler om humanitære behov i tilknytning til den dramatiske utviklingen for flyktninger i kjølvannet av den arabiske våren og situasjonen i Syria og Libanon. Programlederen avslutter sekvensen med å forankre minnearbeidet til humanitært engasjement: «Takk for at dere forklarte oss hvorfor historien om andre verdenskrig er så viktig nå i dagens samfunn» (02'52'50').

Ved å gi Wold og Mollekleiv en så fremtredende plass i programmet, inviterer «Høsten de mistet alt» til et tilskuerengasjement i tråd med medfølelsens topos, en etablert form for mediert lidelse som innebærer at fremstilling av lidelse knyttes til en hjelperrolle (Boltanski 1999). Med dette grepet tones også de kritiske perspektivene knyttet til den manglende kunnskapen om tvangsevakueringen ned. Programmet beveger seg slik sett fra et regionalt konfliktorientert perspektiv, med en kritisk tilnærming til at krigshistorien har vært dominert av sør-norske interesser, til nasjonal samstemthet, hvor minnearbeidet knyttes til et humanitært engasjement aktualisert av flyktningsesituasjonen i Europa.

Politiske spenninger i 2019

Som vi allerede har sett, kobles fortids- og nåtidsplanet i «Reddet av russerne» (NRK1 2019) ved at programmet knytter an til den offisielle markeringen i Kirkenes samme dag. Men det skjer også ved at minnearbeidet relateres til den dagsaktuelle politiske debatten om Norges forhold til Russland. Samme dag som minnemarkeringen på torget i Kirkenes har det nemlig også vært avholdt en pressekonferanse, hvor den russiske utenriksministeren har uttalt seg om to brennbare spørsmål: en uløst spionsak mellom Norge og Russland¹¹ og Norges bidrag til et styrket nærvær for Nato-styrker i nord.

De politiske spenningene mellom Norge og Russland trekkes inn i minneprogrammet i to bolker. I første omgang skjer det i form av en 20-minutters lang aktualitetsdel halvannen time ut i programmet. Bolken innledes med en samtale i studio mellom programlederen og NRK sin Russland-korrespondent, Jan Espen Kruse. Kruse kommenterer betydningen av 75-årsmarkeringen for russerne og peker på at den er viktig for dem fordi russere flest føler at Sovjetunionens innsats under andre verdenskrig ikke har blitt forstått og verdsatt nok i vesten, hvor seieren på Østfronten har kommet i skyggen av invasjonen i Normandie. De går deretter over til å snakke om pressekonferansen, og Kruse påpeker den skarpe tonen i utenriksminister Lavrovs kritikk av norsk forsvarspolitik. Dette utdypes så i en reportasje som gjengir Lavrovs uttalelser om at Nato kommer for nær de viktige militærbasene på Kola (RAR

11 Frode Berg ble arrestert i Moskva i desember 2017 mistenkt for spionasje og dømt til 14 års fengsel i april 2019, men ble benådet og overlevert til Norges ambassade i Litauen 15. november 2019.

01'39''33). Etter reportasjen følger et intervju programlederen gjorde med statsminister Solberg tidligere på dagen. Samtalen ble gjort i det samme rommet som live-sendingen foregår i.

I intervjuet kommenterer statsministeren Lavrovs kritikk av den norske forsvarspolitikken ved å vise til at Russland de siste årene har bygget opp sin militære kapasitet og vist vilje til å bruke dem, både i annekteringen av Krim i 2014 og den aktive destabiliseringen av Ukraina. Hun angir Russlands brudd på folkeretten som en viktig grunn til å føre Nato tilbake til nærområdene, og at det er dette som ligger bak norsk forsvarspolitik: «Vi har økt våre forsvarsutgifter fordi vi står overfor en mer urolig verden (...) Vi må ha allianser med land som tilsvarer oss, som kan hjelpe oss i en krigssituasjon» (RAR 01'46''42).

Programlederen dreier så samtalen over på situasjonen for folk som bord i Nord-Norge. Hun viser til at folk her oppe er kritisk til politikken som føres fra Oslo, fordi den fører til vanskeligheter for samarbeid over grensen: «Mange som driver med samarbeid her opp føler at det blir mye vanskeligere slik som forholdet Oslo-Moskva er nå. Forstår du den kritikken?» (RAR 01'47''10). Solberg omgår imidlertid spørsmålet og slår fast at samarbeidet i nord fortsetter i tråd med en nasjonal strategi om å ha lavspenning i nord, noe som innebærer en gjensidig avtale om å varsle og gi beskjeder, samt utstrakt samarbeid om fiske, søk og redning.

Tilbake i live-studioet oppsummerer programlederen og Kruse den geopolitiske situasjonen ved å understreke at de politiske spenningene mellom Norge og Russland i stor grad handler om at man fra russisk side er bekymret for at det er USA som er den store drivkraften bak Norges militære strategi. Etter disse tjue minuttene, hvor programmet har tatt form av en aktualitetssending, fortsetter det i litt over en time med flere historier fra andre verdenskrig. I den siste delen blir de dags-aktuelle utfordringene igjen trukket frem, og minnearbeidet brukes som argument i en nordnorsk kritikk av den forsvarspolitiske linjen norske myndigheter legger seg på overfor Russland.

Et fredsbyggende felleskap i nord som motpol til «abstrakt dialog» i sør

De siste 20 minuttene av «Reddet av russerne» (NRK1 2019) fokuserer på fellesskapet mellom menneskene på hver sin side av grensen i nord. Denne delen innledes med en studiosamtale hvor ordføreren i Sør-Varanger er gjest sammen med en som driver med kartlegging av

krigsetterlatenskaper i Finnmark. De snakker om at minnene om krigen lever sterkere i nord, blant annet fordi det fremdeles gjøres funn av av krigsmateriell og levninger etter mennesker. Samtalen peker også tilbake på en reportasje som har vært sendt tidligere i programmet om russiske soldater som leter etter levninger i Litsadalen, som var den nordligste delen av Østfronten.

Deretter følger en lengre reportasje om minnekultur som beskriver hvordan en gruppe nordmenn og russere to ganger i året legger ned kranser på minnesteder på begge sider av grensen. Minnesmerket i Litsadalen er et av stedene, Amalatti i Pasvikdalen er et annet. Det siste er gravsted for 611 sovjetiske soldater som falt på norsk jord. Partisanmuseet i Kiberg blir også besøkt hvor det legges ned krans for tre partisaner som ble skutt i Kiberg. Reportasjen skildrer en minnekultur hvor den nasjonale grensen spiller en sentral rolle, og knytter dermed an til et transnasjonalt perspektiv, slik De Cecari & Rigney (2014) formulerer denne orienteringen i memory-feltet: «<Trans-nationalism recognizes the significance of national frameworks alongside the potential of cultural production both to reinforce and to transcend them>» (4).

Reportasjen om minnekultur på begge sider av grensen aktualiserer også spenninger mellom befolkningen i nord og norske myndigheter. Et av intervjuobjektene kommer med et tydelig spark til regjeringen ved å peke på at den «konkrete naboskapsdialogen» i nord er mer relevant enn «abstrakt hovedstadsdialog». Han fortsetter med å understreke verdien av det tette fellesskapet mellom folk på hver sin side av grensen: «Her er det slik at vi har venner på den andre siden av grensen. I Oslo blir dette bare en sak på et papir» (RAR 03'08''37). Reportasjen avsluttes med et statement fra en av russerne som slår fast at forbindelsene i nord er noe som bidrar til å stabilisere forholdene mellom Norge og Russland.

De politiske spenningene mellom Norge og Russland blir dermed utgangspunkt for den siste studiosamtalen, som åpner med at programlederen spør ordføreren i Sør-Varanger om hvordan det er å skulle forvalte et godt naboskap nå som det er så anstrengt forhold mellom landene. Ordføreren svarer at det anstrengte klimaet ikke merkes i det daglige, men at det også er slik at det er mindre åpne diskusjoner om internasjonal politikk etter at Russland annekterte Krim i mars 2014, og etter det som nå skjer i Ukraina. Han legger imidlertid stor vekt på at det er svært mye samarbeid som foregår og at det er daglig kontakt og møter om praktiske ting innen kultur- og idrettsarrangementer. I likhet med talspersonen for minnekulturen i den foregående reportasjen markerer

også ordføreren det nord-norske perspektivet som noe som står i kontrast til den rådende makta i hovedstaden: «Folk her ser på Russland på en helt annen måte. Jeg tror at frykten for Russland er omvendt proporsjonal med avstanden fra Storskog» (RAR 03'12''15). Replikken høster applaus, og når ordføreren humoristisk tilføyer at han «tror de skjelver i Bærum om natten», høres latter blant publikum. Bærum er en kommune vest for Oslo, som er kjent for høy levestandard, og ordføreren følger med dette opp replikken fra den foregående reportasjen. Replikken har også paralleller til eksemplene i «Høsten de mistet alt», hvor den nord-norske identiteten markeres som noe som står i motsetning til en hovedstadsnær maktelite.

Ordføreren er imidlertid snar med gemyttlig å poengtere at henvisningen til Bærum kun var ment som en illustrasjon, og fortsetter i en mer alvorlig tone med å peke på at minnearbeidet handler om verdien av å hedre de historiske røttene og de som ga sitt liv høsten 1944: «Det var russiske soldater som døde på veien fra Murmansk til Kirkenes, og ingen andre. Det er det grunnleggende» (RAR 03'12''50). Han avslutter med å understreke at det å opprettholde det gode naboskapet er en del av Norges sivile beredskap, og at det derfor er viktig å gå i dialog og å bygge tillit.

NRK sin russlandekseperter, som også er med i denne samtalen, peker på at det er positivt at det foregår dialog i nord, samtidig som han understreker at det på det nasjonale planet er betydelige problemer i forholdet mellom landene. Den siste aktualitetsbolken i avrundes på den måten med en markering av uenighet hvor det nord-norske perspektivet står i motsetning til den norske regjeringens. Men programmet slutter ikke der. Det rundes nemlig av med et innslag hvor fortid og nåtid kobles sammen i en live-opptreden i studio.

Norsk og russisk nasjonalfølelse og en oppfordring om ikke å glemme

For å markere at samtalen i studio er slutt, vender programlederen seg mot kamera og introduserer det siste innslaget med å si at 25. oktober 1944 var dagen da det igjen var lov å heise det norske flagget og å synge nasjonalsangen i Kirkenes, og «den dag i dag er den [nasjonalsangen] en helt spesiell sang for mange som bor her og som husker det som skjedde for 75 år siden» (RAR 03'15''29). Det klippes deretter til et totalbilde av den russiske marinens kor, «Nordflåtens kor og danseensemble». Koret

har også opptrådt en gang tidligere i programmet, da med den russiske nasjonalsangen. Nå skal de synge den norske, «Ja, vi elsker dette landet». Koret blir ledet av en dirigent og det består av 12 marinegaster. Foran seg holder de mapper med teksten. Fra totalbildet zoomer kamera inn. Med et nært utsnitt panoreres det sakte forbi de alvorlige ansiktene til mennene som synger av full hals med tydelig diksjon og med russisk aksent. De fleste er unge, og nærbildene skaper assosiasjoner til de unge soldatene som for 75 år siden var en del av den sovjetiske hæren, hvor tusenvis døde i felttoget i nord. Betydningen av soldatenes innsats i 1944 understrekes med stor patos når sangen avsluttes med følgende verselinjer: «Og som fedres kamp har hevet det [landet] fra nød til seier, også vi når det blir krevet for dets fred, dets fred, slår leir».

Innslaget med koret knytter an til programmets overordnede tematikk, hvor soldatene feires som befriere. Det understreker også det transnasjonale aspektet ved minnearbeidet, i det at det russiske og det norske både smelter sammen og ikke smelter sammen.

Etter sangen tar programlederen ordet for siste gang og avslutter den tre timer og 20 minutter lange sendingen med en særlig takk til tidsvitnene som har bidratt, og en appell om at den historien programmet har befattet seg med blir en del av den felles norske fortellingen om andre verdenskrig: «Og så håper jeg at flere kan være med å bære dette videre. Nå er det vårt ansvar å ikke glemme» (RAR 03'20''00). Med bruken av jeg-formen til slutt dreier hun dermed inn på en mer personlig stil enn den hun har brukt ellers i programmet. Og når hun avrunder med å uttrykke et håp om at «også denne historien om krigsårene og frigjøringen her» kan bli «en del av vår kollektive nasjonale fortelling om krigen i Norge» (RAR 03'20''15), markeres det at programmet har hatt til hensikt å bøte på en mangel i det kollektive minnet om krigen i Norge.

Konklusjon

Analysen har avdekket at minneprogrammene, «Høsten de mistet alt» (NRK 1 2014) og «Reddet av russerne» (NRK 1 2019), har visse trekk til felles, men at de samtidig er svært ulike. Begge er hellaftens live-sendinger som kombinerer en talkshow-basert studiosetting med forhåndsprodusert materiale, et programkonsept som er veletablert i NRK, blant annet gjennom den årlige TV-aksjonen (Lindøe 2019). I begge programmene brukes også tidsvitner og ulike eksperter til formidle og kommentere

hendelser den siste krigsvinteren i nord. Men som minnemarkeringer er de vinklet forskjellig. Det første programmet har tvangsevakueringen som hovedtematikk, og har til hensikt å gjøre denne historien kjent for et nasjonalt publikum. Manglende kunnskap om de omfattende lidelsene for sivilbefolkningens lidelser utgjør således premisset for programmet, som også til en viss grad peker på at en sørnorsk dominans i historien om krigen har bidratt til at historien om tvangsevakueringen har fått for lite plass i historiebøkene.

Men selv om «Høsten de mistet alt» inkluderer kritiske perspektiver, legges det ikke opp til en grundig gjennomgang av eller oversikt over mulige årsaker til at fortellingen om brenningen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944 er underfortalt. De kritiske perspektivene danner derfor ingen rød tråd i programmet. I siste del av sendingen er de kritiske perspektivene også helt fraværende, i det minnearbeidet om andre verdenskrig kobles til humanitært engasjement knyttet til dagens flyktningesituasjon.

I «Reddet av russerne» har minnemarkeringen et annet utgangspunkt enn fem år tidligere. Ettersom dette programmet går på lufta samme dag som den offisielle markeringen av 75-årsdagen for frigjøringen av Øst-Finnmark, har sendingen fra starten av preg av feiring. Samtidig rommer også denne markeringen dagsaktuelle politiske spenninger, noe minneprogrammet også gjenspeiler. Programmet veksler således mellom to spor, henholdsvis historieformidlingen og utfordringer knyttet til Norges utenrikspolitiske forhold til Russland. Det er programlederens formelle stil og hennes på forhånd etablerte ethos som nyhetsanker som gjør at dette doble sporet fungerer. Med denne programlederrollen åpnes det for at minneprogrammet kan håndtere en aktualitetstematikk med motsetningsfylte posisjoner i synet på Norge utensiks- og forsvarspolitikk. Konflikten mellom regjeringens syn og det som fremmes som det nordnorske perspektivet finner heller ingen løsning i sendingen.

Selv om analysen har vektlagt programmenes ulikhet i tematisk vinkling og deres koblinger mellom fortid til nåtid, har den også pekt på paralleller i måten de fremmer et nordnorsk perspektiv på andre verdenskrig. De viderefører begge kritiske perspektiver som understreker at befolkningen i nord ble sviktet av norske myndigheter. I begge programmene har kritikken også forbindelse til stemmer som fra slutten av 1970-tallet og utover på 1980-tallet etablerte en nordnorsk fortelling om krigen i konkurranse med det som ble sett på som et etablert narrativ med sørnorsk dominans.

Analysen har med dette belyst de to tv-programmenes funksjon som minneaktører i fremstillingen av andre verdenskrig i Norge, og vist hvordan ulike stilmessige løsninger, såvel som den aktuelle samfunnskonteksten preger utformingen av minneproduksjonen i disse to konkrete tilfellene.

Bibliografi

- Boltanski, Luc. 1999. *Distant Suffering. Morality, Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bruun, Hanne. 2001. «The Aesthetics of the Television Talk Show». I *The Aesthetics of Television*, redigert av Gunhild Agger og Jens F. Jensen, 229–256. Aalborg: Aalborg University Press.
- De Cesari, Chiara og Ann Rigney. 2014. *Transnational Memory: Circulation, Articulation, Scales*. Boston: De Gruyter.
- Elstad, Inger. 2020. *Tvangsevakueringa*. Stamsund: Orkana Akademisk.
- Hauglid, Anders. Ole. 1985. *Til befolkningen!* Redigert av Knut Erik Jensen og Harry Westrheim. Oslo: Universitetsforlaget.
- Harms Larsen, Peter. 2003. *De levende billeders dramaturgi*. Bind 2. København: Danmarks Radio.
- Hirsch, Marianne. 2012. «The Generation of Postmemory». *Poetics Today* 29 (1): 103–128.
- Iversen, Gunnar. 2001. «Folkets erfaring: om Knut Erik Jensens fjernsynsserie «Finnmark mellom øst og vest»». I *Virkelighetsbilder*, redigert av Sara Brinch, 203–218. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jaklin, Asbjørn. 2016. *Brent jord 1944–1945. Heltene. Ofrene. De skyldige*. Oslo: Gyldendal.
- Lenz, Claudia og Trond Risto Nilssen. *Fortiden i nåtiden. Nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lindøe, Siri Hempel. 2019. *Lidelse på TV. En kritisk analyse av fremstillinger og fortellinger i TV-aksjonen*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Markussen, Johan Aalmen. 2020. «Krigshistoriens livsløp. Samspillet, konkurransene og kampene om iscenesettelsen av Nord-Norges krigshistorie». Doktorgradsavhandling, UiT Norges Arktiske Universitet. <https://hdl.handle.net/10037/19771>.
- Nielsen, Reidar. 1976. *Folket i hulene: en beretning om de dramatiske hendingen på Sørøya 1944/45*. Oslo: Tiden.

- Stugu, Olav. 2021. *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*. Oslo: Samlaget
- Timberg, Bernard M. 2002. *Television Talk. A History of the TV Talk Show*. Austin: University of Texas Press.
- Petterson, Arvid. 2008. *Fortiet fortid: tragedien Norge aldri forsto: tvangsevakuering og overvintring i Nord-Troms og Finnmark 1944–1945*. Hammerfest: Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms.
- Westrheim, Harry og forfatterlag Nordnorsk. 1978. *Landet de brente: tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944*. Bodø: Nordnorsk forfatterlag Tiden.

TV-programmer

- Høsten de mistet alt*. Sendt 31. oktober, 2014, NRK Fjernsynet. <https://tv.nrk.no/serie/hoesten-de-mistet-alt/2014/DNPR68005014/> avspiller.
- Reddet av russerne*. Sendt 25. oktober, 2019, NRK Fjernsynet. <https://tv.nrk.no/program/DNRR65007519>.